

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 52
Sayfa/Page: 33-68
ISSN: 1302-6879

**Millî Mücadele Dönemi'nde (1918-1923)
Güneydoğu Anadolu'da Kadınlar
Women in Southeastern Anatolia during the
National Struggle (1918-1923)**

• Fahri ÖZTEKE*

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Batman/Türkiye.
Asst. prof., Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Batman/Turkey
fozteke26@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6852-2089

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
15/04/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
15.06.2021
Yayın Tarihi / Date Published:
30/06/2021

Atf: Özteke, F. (2021). Millî Mücadele Dönemi'nde (1918-1923) Güneydoğu Anadolu'da Kadınlar. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 33-68

Citation: Özteke, F. (2021). Women in Southeastern Anatolia during the National Struggle (1918-1923). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 52, 33-68

Öz

Türk kadını, Millî Mücadele süresince ülkenin dört bir tarafında erkeklerden geri kalmayarak önemli uğraşlarda bulundu. Demokrasi ve huzur getirme adına Batılı emperyal güçlerin yaptığı haksızlıkları dünyaya duyurmak için tertip edilen mitinglere katıldı. Yaşanılan zulümlere dikkat çekmek için ilgili makamlara protesto telgrafları çekti. Cepheye çeşitli malzemeler taşıyarak ordunun lojistik ihtiyaçlarını karşıladı. Hatta bazı zamanlar düşmanla yüz yüze geldi. Buradan hareketle, söz konusu evrede Güneydoğu Anadolu'daki kadınların bir bölümü de Müdafaa-i Hukuk ruhuna yakışır biçimde vatanın bağımsızlığı için ciddi anlamda gayret gösterdi. Diyarbakır, Kilis, Siirt, Antep ve Urfa'da binlerce kadın, işgallerin kınandığı mitinglerde saf tuttu. Urfa-Viranşehir ve Diyarbakır-Silvan'dan kadınların yolladığı telgraflar bölgedeki milliyetçi kitlenin hissiyatlarına tercüman oldu. Bu sırada Antep'ten Van'a kadar uzanan alanda kadınlara yapılan işkence ve tecavüzler, Batı Anadolu'daki hemcinslerinin yaşadıklarından pek farklı değildi. Bütün bu olup bitenler esnasında gözünü budaktan sakınmayan kimi kadınlar doğrudan cepheye yardıma koştu. Onların bu cesareti erkeklerle de örnek teşkil etti. Ulusal direniş yıllarında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki kadın gayretinin ilk defa bir bütün halinde irdelendiği bu çalışmada, hiç gündeme getirilmemiş veya çok az dillendirilen şahsiyetlere değinildi.

Anahtar Kelimeler: Emperyalizm, Müdafaa-i Hukuk, miting, telgraf, işkence.

Abstract

During the National Struggle, Turkish women did not lag behind men all over the country and made important efforts. He participated in the rallies organized to announce the injustices done by the Western imperial powers in the name of bringing democracy and peace to the world. He sent protest telegrams to the relevant authorities to draw attention to the atrocities experienced. It met the logistical needs of the army by carrying various materials to the front. Sometimes he even came face to face with the enemy. From this point of view, some of the women in Southeast Anatolia at this stage also made a serious effort for the independence of the homeland in accordance with the spirit of Defense of Law. Thousands of women in Diyarbakır, Kilis, Siirt, Antep and Urfa took sides at the rallies where the occupations were condemned. Telegrams sent by women from Urfa-Viranşehir and Diyarbakır-Silvan translated the feelings of the nationalist mass in the region. Meanwhile, the torture and rape of women in the area stretching from Antep to Van was not much different from what their fellow women experienced in Western Anatolia. During all this, some women, who did not spare their eyes, rushed to help the front. Their courage set an example for men as well. In this research, in which the women's effort in the Southeastern Anatolia Region was examined as a whole for the first time during the years of national resistance, personalities that were never brought to the agenda or were mentioned very little were mentioned.

Keywords: Imperialism, Defense of Rights, meeting, telegram, torture.

Giriş

Tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış Güneydoğu Anadolu Bölgesi, jeopolitik açıdan hâlâ önemini korumaktadır. Üç kıtanın kesişme noktasında oluşu, emperyalist güçler açısından kritik öneme sahip yolların buradan geçmesi ve doğal kaynakların bolluğu bölgenin yakın zamanda da cazibe alanı olmasını sağladı (Arınç, 2015: 281). Sanayi Devrimi'nden sonra beliren “Neo Emperyalizm” anlayışı çerçevesinde büyük devletler, Anadolu'nun güneydoğu kısmına yönelik yeni dinamikler devreye koymaya başladı. Büyük Savaş (1914-1918), tüm Türk-İslam toprakları gibi Güneydoğu Anadolu'nun kaderini de şekillendirdi (Yetişgin, 2015: 719, 720).

Osmanlı Devleti'nin savaş başladıktan kısa süre sonra seferberlik ilan etmesi üzerine 20-40 yaş arasındaki erkekler silahaltına alındı (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013: 40). Cepheye gidenlerin çoğu geri dönmeyerek farklı yerlerde şehit düştü. Özellikle Çanakkale ve Kütü'l-Amâre çarpışmaları, Sarıkamış Muharebesi ile Kanal Seferi'nde binlerce gencin yaşamını yitirmesi Güneydoğu Anadolu'nun demografik yapısını bir hayli değiştirdi. Başta Urfa, Antep, Diyarbakır ve Van gibi

büyük şehirlerde kadın nüfusu erkeklerin önüne geçti (Karpat, 2010: 5). Fakat bu seferde günlük yaşamını ikame ettirmeye çalışan kadınlara Ermeni komiteciler musallat oldu. Osmanlı kaynaklarında “Tebaayı Sâdika” (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995: 8) diye nitelendirilen Ermenilerin, bölgede yaptıklarının küçük bir bölümü dahi Müslüman kadınların ne tür zorluklarla karşı karşıya kaldığını göstermek için yeterlidir. Örneğin Van’da işlenen mezalim sırasında Bitlis’e doğru kaçan kadınların cesedi gölün yüzeyini kapladı. 1916 yazının sonlarında gerçekleşen bu trajedi, Hariciye Nezareti tarafından İtilaf Devletlerinin temsilcilerine şu şekilde raporlandı:

“Van düşmeden önce 1200 kadın ve çocuk, Bitlis’e kaçmak istemişler, ancak 700 kişi ulaşabilmiş, Maharan civarında 10.000 kişi, Şamran Mahallesi’nde Mehmet Bey’in evine sığınan 200 kişi, Hınıs, Akşani Köyleri’nde 500 kişi, Şeyhayne Köyünde 200 kişi, yalnız Zeve Köyü’nde 2000 kişi, Vustan, Etkil Nahiyelerinde 1200 kişi, Gevaş, Mukas İlçelerinde 3000 katledildiği tespit edilmiştir. Ayrıca çocuklar öldürülmüş, kadın ve kızlara tecavüzlerde bulunulmuştur. Bunun yanında gemiler ve kayıklar ile göç edenlerden gölün üstünde 10.000’in üstünde ceset sayılmıştır” (Akçora, 1988: 27).

Sosyal kimyası merhale merhale evrilen bölgede, kadınlar iş hayatı ve eğitimde adından daha fazla söz ettirmeye başladı. Öyle ki, ailelerin geçim derdi kadınların omuzlarına yüklenildi (Toprak, 2017: 40). Ticaret Nezareti, yeni koşulları belli bir disiplin içinde yürütmek için 1915 yılında “Mecburi Hizmet Yasası” yayınladı. Bu doğrultuda Adana-Urfa arasındaki askeri çalışma bölgelerinde binlerce kadın işçiye görev verildi. Urfa’da kurulan çorap fabrikasında 1000 civarında kadın istihdam edildi (Onuk, 2004: 10). Antep, Diyarbakır, Kilis, Adıyaman, Siirt, Bitlis, Urfa, Van ve Mardin civarında birçok kadın tarladan mahsulün kaldırılması ile çekirge itlafı sırasında ciddi çaba sarf etti.

Savaş koşullarında eğitilmiş insana duyulan ihtiyaca binaen Urfa’da 1917’de Darülmuallimat Mektebinin açılması karara bağlandı (Ekinci ve Asoğlu, 2018: 359). Antep’te, kızların eğitim öğretim gördüğü yeni okullar kuruldu (Karabeyeser ve Yenice, 2019: 95). Eski çağlardan beri canlı bir kültür atmosferine sahip olan Diyarbakır’da, 19.yüzyılın ikinci yarısında açılmış İnas Mektebi 20.yüzyılda da hizmet vermeyi sürdürdü (Korkusuz, 2009: 169). Mardin’de Müslüman ve gayrimüslimlerin açtığı okullardaki olanaklar aracılığıyla nitelikli kadın yurttaş sayısı artırıldı (Ergül ve Erdolu, 2006: 490). Bölgenin bir diğer önemli sancağı Siirt’te ise, klasik eğitim kurumları yanında modern okullarda da ders işlendi. Başta

iptidaiye ve rüştiyeler olmak üzere buralarda eğitim gören öğrencilerin yaklaşık 1/4'ü kızlardan ibaretti (Çelik, 2019: 170-180). Tüm bu gelişmelere Millî Mücadele'ye yansımaları perspektifinde bakıldığında bölge açısından pozitif sonuçları görüldüğü anlaşılmaktadır.

Temin edilen belgelere göre çalışma, üç bölümü kapsamaktadır. İlk bölümde, hukuki dayanaktan yoksun işgaller sırasında yöredeki kadınlara yönelik kötü muameleler şehir bazlı olarak değerlendirildi. Daha sonra sosyal gerçeklere bağlı kalınarak, Türk ulusal direnişine destek vermiş bölgedeki kadınlar üzerinde duruldu. Son kısımda da Ermeni-Kürt ittifakı ekseninde ayrılıkçı hareketlerin yanında yer almış kadınlarla bağlantılı oluşumların tahlili yapıldı.

1. Bölgedeki İşgaller ve Kadınlara Yapılan Eziyetler

Türksüz bir Anadolu tasarlamaya yönelik bir Haçlı projesi olan Şark Meselesi/Planı (Redcliffe, 1881; Driault, 2003: 17), Mondros Mütarekesi'nden sonra nihayete erdirilmek istendi. Bu ekseninde ilk işgal hareketlerine Güneydoğu Anadolu'ya yakın yerlerde başlandı. Zengin petrol kaynaklarıyla bilinen Musul, 3 Kasım 1918'de İngilizler tarafından ele geçirildi (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi[COA], 1918: 1-4). Aynı İngiltere, Musul'un ardından 9 Kasım 1918 günü önemli bir liman kenti olan İskenderun'u zapt etti. İngilizlere göre, İskenderun Kilikya toprakları arasında yer almakta Irak sınıрыsa Siirt'te kadar uzanmaktaydı (Atatürk Araştırma Merkezi [ATAM], 1991: 19). Tamda bu günlerde Mustafa Kemal Atatürk'ün Adana üzerinden İstanbul'a hareket etmesi Çukurova'dan Siverek'e kadar uzanan havzayı iyice savunmasız bıraktı (Türkmen, 2000: 410).

Mütarekenin 24. maddesindeki "Vilayat-ı Sitte" ifadesine atıfla Anadolu'nun güney ve doğu bölgelerinde yapılan işgallerin perde arkasında bir Ermeni devleti kurma düşüncesi yatmaktaydı (Güvendik, 1964: 23). Bu doğrultuda Kilis (27 Aralık 1918), Antep (1 Ocak 1919), Cerablus (3 Ocak 1919), Maraş (22 Şubat 1919), Birecik (27 Şubat 1919) ve Urfa (24 Mart 1919) İngilizlerin kontrolüne girdi. Halep'teki askeri birliklerini adı geçen yerler üzerinden lojistik anlamda takviye edeceklerini öne süren İngilizlerin bölgeye gelmesi Ermenileri epey sevindirdi. Avrupalı dostlarından güç alan Ermeniler, başta kadınlar ve çocuklara yönelik türlü türlü işkenceler yaptı. Böylece bölgede kamu güvenliği tam anlamıyla ortadan kalktı (Ünler, 1969: 48). Olup bitenleri vakarla izleyen yöre halkı, zaman içinde işgalleri ve kadınlar üzerinde uygulanan eziyetleri çeşitli refleksler ortaya koyarak reddettiklerini gösterdi (Genelkurmay Askeri Tarih ve

Stratejik Etüt[ATASE] ve Denetleme Başkanlığı Arşivi, İSH, Kutu No: 270, Gömlek No: 18, 18-1, 18-2).

Anadolu'nun güneyindeki İngiliz hâkimiyeti uzun sürmedi. Dış İşleri Bakanı A. J. Balfour'un İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Calthorpe'a yolladığı yönergede (Jaeschke, 1991: 22) belirttiği üzere, Panislamizm ve Panturanizme karşı savaştığını belirten İngiliz Hükümeti, daha fazla doğal kaynak elde etme hırsıyla Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'dan cayıp Fransa ile 15 Eylül 1919 günü "Suriye İtilafnamesi" imzaladı (Akbiyık, 1990: 50). İtilafname gereğince, Diyarbakır önlerine ulaşan İngiliz birlikleri Antep, Urfa, Maraş, Çukurova ve Suriye'yi boşaltıp karşılığında Musul'la Filistin'i aldı. Böylelikle Güneydoğu Anadolu'da Ermenilerle daha rahat dirsek teması kurabilen Fransızların işgal süreci başladı.

Kilis'in (29 Ekim 1919) ardından 5 Kasım 1919 günü Antep'e giren Fransız Ordusu, daha sonra hızla Fırat'ın doğusuna doğru ilerledi (Yetkin ve Solmaz; 1964: 20). Antep'te Fransız birliklerini coşkun gösterilerle karşılayan Ermenilerin şehirde kadınlara karşı takındığı gayri ahlaki tavırlar önceden kurulmuş Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin hızlı bir biçimde gelişmesine zemin hazırladı (Gömeç, 1989: 32). Ancak 21 Ocak 1920 günü akşam vakti bir Türk kadınına Fransız askerlerin yaptığı sarkıntılık ve o esnada annesini savunan Mehmet Kâmil adlı çocuğun şehit edilmesi şehirde infiale yol açtı (Özer ve Yıldız, 2018: 577, 578). Bu durumda ünlü Antep savunması Müslüman bir kadınının peçesinin açılmak istenmesi üzerine başlamış oldu.

Yiyecek ve ikmal ihtiyaçları 26 Ekim 1920 tarihli kararnameyle (ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 578, Gömlek No: 193: 1, 2) tesis edilmiş yeni cephe komutanlığınca karşılanmaya çalışılan Antep, 1921'in son günlerinde tamamen düşmandan arındırıldı. Din adamlarından eşrafa, aşiret reislerinden kadınlara kadar Antep'linin gösterdiği kahramanlık sonucunda TBMM'ne üç maddelik bir tasarı sunuldu. Söz konusu tasarının birinci maddesinde "*Ayıntab livasının merkezi olan Ayıntab kazasının namı gaziayıntaba tahvil olunmuştur*" (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi[CCA], 1921: 1) ibaresi geçiyordu. Tasarının 6 Şubat 1921 günü onanmasıyla Antep'in adı artık "Gaziantep" olarak değiştirildi (Hâkimiyet-i Milliye, 1337: 2)¹.

Güneydoğu Anadolu'nun sosyoekonomik açıdan en önemli merkezlerinden biri olan Urfa, 30 Ekim 1919 günü Fransızların

¹ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=85083 (Erişim Tarihi: 20.02.2021).

egemenliğine girdi. Dâhiliye Nezaretinden Urfa Telgrafhanesinin durumuyla ilgili Hariciye Nezaretine yollanan bilgi yazısında, Fransızların şehre girdikten sonra 15 gün bile geçmeden tüm haberleşmeye sansür uyguladığı anlaşılmaktadır (COA, 1338: 3). Urfa'da işgal güçlerinin sivil kolu olan Ermeniler kadar, Fransızlara bir destekte Amerikalı misyonerlerden geldi. Hatta Amerikalılara ait yetimhanenin Müdüresi Mary Caroline Holmes, yetimhaneyi tamamen boşaltarak Fransız askerlerinin hizmetine sundu (Turgut, 2015: 208). Tam bu sırada Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük saygı gösterdiği İstiklal Madalyalı Urfa Müftüsü Hasan Hüsnü Açınal (1874-1953), Holmes ile stratejik bir dostluk kurarak önemli bilgilere ulaştı (Sarıkoçuncu, 2012: 181-185). Öngörülü bir din adamı olarak Müftü Beyin Amerikalı kadın eğitimci ile olan irtibatı Urfa yöresinde daha fazla kan dökülmesini engelledi (Holmes, 2005: 57).

Ne var ki, yine de Fransız ve Ermeniler sivil halka zulmetmekten geri durmadı. Güpegündüz sokak ortasında Müslüman kadınlar taciz edildi. Karşılığında kendilerine isnat edilen suçlamaları reddetmeyen askerler, mağdur kadınların aslında Türkler tarafından zorla İslamlaştırılmış Hıristiyan hanımlar olduğunu iddia etti (Ursavaş, 2000: 56-59). Antep'te olduğu şekliyle Urfa'da da kadınlara yapılan haksızlıklar, millî kıyama tetikledi (Büyükoğlu, 2012: 119).

Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gün geçtikçe palazlanan ulusal direnişin tüm Müslüman coğrafyasını etki altına almasından kaygı duyan Fransızlar, Ortadoğu'da işlerin daha fazla sarpa sarmasına mani olmak amacıyla Suriye Yüksek Komiseri Charles François George Picot'u Sivas'a yolladı. Picot, 5-6 Aralık 1919 günlerinde Mustafa Kemal Atatürk'le bir görüşme yaptı (Gerede, 2002: 138). Görüşme sırasında Fransız heyetinin talepleri karşısında Mustafa Kemal Atatürk "Bizim için bir Kilikya bir de Türkiye meselesi gibi iki mesele yoktur. Bir mesele vardır. O da Türkiye meselesidir" (Türkiye Büyük Millet Meclisi[TBMM] Gizli Zabıt Ceridesi, 1985: 6) çıkışıyla Millî Mücadele ile ne yapılmak istendiğini bütün dünyaya haykırdı. Bu kararlılık karşısında Picot, yakın gelecekte Adana ve çevresinin kendilerince boşaltılacağını vadetti. Fakat sonraki süreçte yaşananlar Picot'un vadettiklerinin tersine gelişti. Sivas'ta sağlanan mutabakata rağmen birkaç Fransız askerinin 24 Ocak 1920 günü kadınların kullandığı Sarayönü Çarşısındaki Vezir Hamamını basmaları Urfa halkının sabrını taşırdı. Her ne kadar kadınlar, hamama giren askerleri kovmayı başarsa da bu olay Türk-Fransız ilişkilerinde kırılmaya yol açtı. Yaşananları Mutasarrıf Ali Rıza Bey (1870-1950), oldukça sert sözlerle protesto etti:

“Kadınlara mahsus olan bir hamama erkeklerin girebilmesi hiçbir din ve mezhebin kabul edemeyeceği ef’alden olmak cihetle kat’iyyen gayr-ı caiz olmakla beraber beyne’l-halal bir hadise-i müessifeyi mucip olabilmesi mütehammil olduğundan eşkâl ve kıyafetler mezkûr zabıtnamede musarîh olan mezur Fransız neferleri hakkında icap eden muamele-i enbitahiyenin tasrihi icrasiyle beraber âdem tekerrürü esbabının istikmalini ehemmiyetle temenni olunur efendim”².

Güneydoğu Anadolu’da farklı yerleşim birimlerinde işgalci askerlerin arkasına sığınarak başta Ermeniler olmak üzere kimi gayrimüslim vatandaşlar, özellikle kadınlara karşı oldukça acımasız muameleler yaptı. Oysa bu insanlar yüzyıllarca bölgede huzur içinde yaşamışlardı. Bu durumu Urfa Müftüsü Hasan Hüsni Açıanal, Sadaret makamı ve İtilafların temsilcilerine yolladığı protesto telgrafında açıkça dile getirdi (Sarıkoçuncu, 2021: 182). Güneydoğu Anadolu’da var olan huzurun Hıristiyanlarca baltalandığını söyledi:

“... bugüne kadar, erkek, kadın, çocuk, ihtiyar, Ahali-i Hıristiyanıye’ye sabahtan akşama kadar, pazarda, hamamda ve her tarafta serbest dolaşım alışveriş etmekte oldukları ve hiçbir İslamın fena bir muamelesine maruz kalmadıkları ve vaktinde adi kavga bile görülüp işitilmediği halde, Hıristiyanlar, memlekette asayişsizlikten bahsederek dükkanlarını açmamakta devam ediyorlar. ... Ahalinin sükûnet perverliğine bütün Hıristiyanlar şahit oldukları halde memleketin asayişini lekelemekte bir siyasi maksat olduğuna biz artık kanaat getirmiş bulunuyoruz” (ATASE Arşivi, İSH, 1336: 1, 2; Hâkimiyet-i Milliyet, 1920: 4).

Sivas’ta varılan anlaşmaya iki ay bile sadık kalamayan Fransızların tutumları karşısında Mustafa Kemal Atatürk, 25 Ocak 1920 günü Anadolu ve Trakya’yı ayağa kalkmaya davet eden bir tamim yayınladı (ATASE Arşivi, İSH, 1336: 1). Aynı gün kolordulara ve diğer askeri birliklere yolladığı talimatnamede ise, işgalci güçlere yönelik “kıyam devreleri” tarafından Urfa’da bir direniş başlatılmasını emretti. Bu sırada aşiretlerle işbirliği içinde acilen Fırat’ın doğusunun tahliye edilmesinin stratejik önemine işaret etti (Özçelik, 2003: 149, 150). Şehirde İngiliz askerlerinin devriye gezdiği süreçte, eski Jandarma Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey öncülüğünde ve Belediye Başkanı Hacı Mustafa Efendi’nin büyük yardımlarıyla 4-5 Eylül 1919’da kurulmuş (Demir, 2020: 256) Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ise, yeni dönemde daha aktif rol oynadı. İngilizlerin ortadan kaldırdığı

² <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80694/kurtulus-savasinda-urfa.html> (Erişim Tarihi: 27.02.201).

Millis Alayının küllerinden doğan cemiyet sayesinde aşiret liderleri ve sivil halka doğrudan ulaşılarak Millî Mücadele'ye katılmanın manevi ve tarihi sorumlulukları anlatıldı. Bu gayretler semeresini çabuk verdi.

Aşiretleri yanına çekme görevi tevdi edilmiş Normand'ın birlikleriyle, Urfa Kuvâ-yı Milliye Komutanı Ali Saib Bey'in meydana getirdiği çoğu gönüllülerden oluşan kuvvetler, 1920 Ocak ayının ortalarında Siverek kırsalında karşı karşıya geldi. Çıkan arbedede Normand canını zor kurtardı. Yöredeki kadınlarda millî kuvvetlere katılan erkeklerin yanında yer aldı. Savaşçı kadınların heybetli görüntüsü işgalci askerleri hayli ürkütüp moral açısından çökertti. Siverek yakınlarında yaşananlar Fransız kaynaklarında şu şekilde tasvir edilmektedir:

“Yumruklar sıkılıyor, tokatlar kalkıyor, zavallı Muavin Maumy'nin ensesinde parmaklar düğümleniyordu. Albay Normand'ın küçük kafilesi Siverek'te bir ara kalabalığın ortasına düşmüştü. Kürtler Normand'ın çevresinde karınca gibi kaynaşıyordu. Kadınların topuklarına kadar inen irili ufaklı saç örgüleri, alınlarını çevreleyen sıra sıra mangır dizileri, yüzleri yaşmaklı, sırtlarına kılları uzun, yeni dar yelekler geçirmişler; erkekler, kara sakallı, külahlı acayip kılıklı şeyler, yüzlerine bakılacak gibi değil, insana korku veriyorlar” (Vêou, 1937: 147).

Kuvâ-yı Milliye birlikleri, Fransız ordusunun zayıf taraflarını imha ettikten sonra Şubat 1920'de şehri tamamen ablukaya aldı (Akalm, 2020: 201). Muhasaranın şiddeti artıkça daha fazla direnç gösteremeyeceği anlayan Fransızlar, İsviçreli Dr. Andreas Vischer'in de araya girmesiyle anlaşmaya yanaştı (Özçelik, 2003: 367). İşgal kuvvetleri 10 Nisan'ı 11 Nisan'a bağlayan gece saat bir sularında Urfa'yı terk etti (Balak, 2016: 83). Kazanılan büyük zafer kadınlarında katıldığı törenlerde coşkuyla kutlandı:

“Fransızların hücumu uğradıkları ve yenildikleri şüphe götürmezdi artık. Hemen peşinden Türk askeri ve subaylarının makineli tüfeklerle, Fransızların gittiği yönden geri geldiklerini gördüm. Durmadan bir sürü adamlar, hayvanlarla ve dolu çuvallarla geri dönüyor ve Müslüman kadınlar da (ti li li) tezahüratı ile kalbimizi yutarak onları karşılıyorlardı” (Vischer, 1921: 199)³.

Hamiyetperver kadınları ve cesur erkekleriyle gösterdikleri kahramanlık sayesinde Fransa'nın Ortadoğu planlarını hezimete uğratan Urfalılar, 22 Haziran 1984 günü TBMM kararıyla şehirlerine

³ <https://www.kirchenzeitung.ch/article/die-schweiz-und-armenien-8240> (Erişim Tarihi: 06.03.2021).

“Şanlı” unvanının verilmesini sağladı⁴. Urfa, Meclisin açılmasına 12 gün kala işgalden kurtarıldıktan sonra Milli Mücadele’nin komuta heyeti Güneydoğu Anadolu’daki direnişi artık daha sistematik biçimde yönetti. Buradan hareketle, 21 Ekim 1920 günü Nihat Paşa Kumandanlığında El-Cezire Cephesinin kurulması kararlaştırıldı (CCA, 1921: 1-5). İlk aşamada Elazığ (Mamuratülaziz), Diyarbakır, Bitlis, Musul livaları ile Urfa ve Hakkâri sancakları El-Cezireye bağlandı. Zamanla Bitlis ve Van livaları da bu cepheye dâhil edildi (CCA, 1922: 1, 2).

Kaynaklarda en eski adı Amid (Amidi, Amedi, Âmida) diye zikredilen ve doğuyla batıyı birbirine bağlar bir konumda yer alan kadim kent Diyarbakır ise, Mondros’tan hemen sonra emperyalistlerin odaklandığı ilk yerlerden biri oldu. Şehir üzerinde türlü türlü oyunlar denendi. Ancak Türk-İslam Tarihinin her döneminde olduğu gibi kadirşinas Diyarbakır halkı, Milli Mücadele boyunca sağduyulu bir tutum ortaya koydu. İşgal söylentilerine rağmen düşman çizmesinin ayak basmadığı Diyarbakır, Mustafa Kemal Atatürk’ün yanında saf tuttu. Şehir merkezinden olduğu gibi civar yerlerden de yetkililere işgalleri protesto eden telgraflar yollandı (Selvi ve Cırık, 2020: 143-150; Özteke, 2021: 206). Defalarca, milli şuuru yansıtan geniş katılımlı mitingler organize edildi. Özellikle din adamları ve kanaat önderlerince bölücü faaliyetlere set çekildi. Sivil halk tarafından cephedeki askerlere her türlü lojistik destek sağlandı (Bozan, 2016: 145-291). Bu süreçte düşman kurşunu veya çeşitli hastalıklardan dolayı 181 Diyarbakırlı vatan için canını feda ederek şehit düştü (T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 1998: 411-417).

Coğrafi ve kültürel açılarından münbit bir şehir olan Diyarbakır’da, yetişkin ve hiçbir engeli bulunmayan erkekler kadar kadınlarda vatan savunması sırasında ciddi sorumluluk üstlendi. Şehrin Fransızlar tarafından ilhak edilme ihtimaline karşılık ortaya konan tepkilerde ve sözde Ermenistan kurma teşebbüslerine yönelik sergilenen refleksler sırasında Diyarbakırlı kadınlar erkekleriyle omuz omuza verdi. Hatta Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Cemiyetinin Umum Kâtibi Saim Ayoğlu, Diyarbakır’da cemiyetin bir şubesinin açılarak bu sayede oradaki hemcinslerine milli davanın önemini anlatıldığına dair rivayetler duyduğunu söyledi (Kurnaz, 1991: 120; Cumhuriyet, 1972: 5). Böyle bir şubenin açılıp açılmadığı muallakta bir mesele olsa da Diyarbakır’dan bir heyetin Sivas’la yazılı diyalog kurduğu yüksek bir ihtimaldir (Sarıhan, 2009: 137).

⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c004/tbmm17004077ss0023.pdf> (Erişim Tarihi: 07.03.2021).

Antep, Kilis, Urfa, Adıyaman, Diyarbakır gibi Mardin, Siirt, Bitlis ve Van'da da millî uyanış bir şekilde kendini belli etti. Mardin işgal edilmemesine rağmen şehir olarak sürekli istim üstündeydi. Zira İngiliz ve Fransızların istihbarat çalışmaları, Ermenilerin taşkınlıkları ve artan ayrılıkçı hareketler ortamı bir hayli germiştir. Bütün bu olup bitenlerin yanında Mardin'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş ve 5. Tümen Kumandanı Yarbey Kenan Bey ile eşraftan Millizade Eyüp Önen halkın millî direniş etrafında kenetlenmesini sağlamıştır (Toksoy, 1939: 21). Urfa ve diğer güney kentlerinin işgaline karşı şehirde, 30 Ekim 1919 günü kadınlarında ellerinde bayraklarla katıldığı 25.000 kişilik bir miting yapıldı (Bozan, 2019: 33).

Sosyokültürel yönüyle kozmopolit bir görünüm arz eden Mardin'de Süryani cemaati önemli bir nüfusa sahipti. İngiliz ve Fransızların da dikkatini çeken Süryaniler arasında emperyalistlerin tuzaklarına kapılanlar (Bayburt, 2010: 49) olduğu kadar Türk vatanının bölünmez bütünlüğü için mücadele edenler de vardı. Mardinli Süryani kadınlarından bir bölümü, Diyarbakır'da 19.yüzyılda açılmış bir Ortodoks Kilisesinin bünyesinde var olan dikimevinde çalıştı. Burada Tekâlif-i Milliye Emirlerinin (Hâkimiyet-i Milliye, 1921: 1) yükümlülükte olduğu evrede askerin çok ihtiyaç duyduğu elbise ve iç çamaşır dikimi yapıldı⁵. Doğrudan savaşta kullanılan bu eşyalar özellikle Batı Cephesine aktarıldı.

Millî Mücadele süresince Kastamonu'dan Diyarbakır'a, Aydın'dan Siirt'e sırtında ve kağnısında askeri malzeme taşıyan Anadolu kadını bağımsızlık adına yapılan fedakârlıkların en önemli sembollerinden biri oldu. Dünya tarihinde, bu denli "oybirliği" ile girilmiş bir savaşın örneklerine çok az rastlanmaktadır (Schlicklin, 1922: 21). Söz konusu atmosferin meydana getirilmesinde kadınların büyük payı vardı (İnan, 1968: 97). Bu noktada Siirtli kadınlarda millî harekete katılım konusunda kayıtsız kalmadı. İzmir'in işgalinden sonra tamda Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıktığı tarih olan 19 Mayıs 1919 günü Cami-i Kebirde (Ulu Camii) kadın-erkek 40.000 vatanseserin katılımıyla bir miting tertip edildi (Obuz, 2017: 269). Ermeni tehdidi altındaki Siirt'te düzenlenen mitingde kadınlar, erkeklerle birlikte vatan için ellerinden geleni yapacaklarına dair ant içti:

“Cami-i Kebirimizde zükur inas olarak kırk bin nüfustan ibaret ahalimiz, vicdan-ı beşeriyetin istikrâh ettiği bir suret-i zalimane gasp edilen maddi manevi hukuk-ı meşruamızı, ruhani,

⁵ <http://mardinhaber.com.tr/haber-mill-mucadelede-mardin-in-kahramanlik-oykusu-7080.html> (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

vicdani vezaif-i mukaddese ve diniye ve vataniyemizi hunu masumanemizle muhafaza ve mevcudiyet-i hazıramızla müdafaa edeceğimize mukaddesat-ı diniyemiz üzerine ahd ve misak ettik” (Hadisat, 1919: 1).

Hiçbir legal dayanak olmadan yurdun birçok yerinin işgal edilmeye başlanmasından itibaren Siirtliler, başta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurucusu Müftü Halil Hulki Efendi (1869-1940) olmak üzere her fırsatta vatana bağlılığını deklare etti (Çelik, 1999: 52-55). Siirt’in hemen yanı başındaki Bitlis’te de “Anadolu mücahedesinin ruhu” tam anlamıyla kavranmıştı. O yıllarda geniş bir yüzölçümüne sahip olan Vilayette, toplumun her tabakası gibi kadınlar hatta ihtiyarlar ve çocuklarda milli güçlerin yanında yer aldı. Bu sayede şehre yönelik birçok tehlike bertaraf edildi (Selvi ve Cırık, 2014: 225).

Milli Mücadele sonunda “yedi düvele” karşı net bir üstünlük sağlanırken Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden Tekâlîf-i Milliye Emirleri kapsamında temin edilen elbise, kundura, kumaş, hayvan ve hayvan yeminin azımsanmayacak katkısı oldu (Tezcan, 2005: 148). Diyarbakır-Van hattında tecavüz ve işkencelere direnen kadınların gayretleriyle toplanan malzemeler 13. Kolordu Komutanlığı aracılığıyla Sakarya Muharebesi’ne katılacak birliklere aktarıldı (ATASE Arşivi, İSH, 1337: 1, 2; Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü [TİTE] Arşivi, 1921). Yaşanan şiddet kadınların Türk ordusuna daha fazla arka çıkmasına set çekti.

2.Güneydoğu Anadolu’nun Kara Fatmaları

İstilacı devletlere karşı elde kalan son toprakların bağımsızlığı adına binlerce şehidin verildiği Millî Mücadele, Türkiye Tarihi’nin en hassas/sıkıntılı dönemini teşkil etmektedir. Bu süreç sonunda kazanılan tarihi başarıda, lider kadrosunun yanında tabandan gelen destek de önemli rol oynadı (Tanör, 2010: 6). Fakat bağımsızlık savaşına katılanları sadece erkeklerden ibaret kabul etmek toplumun neredeyse diğer yarısını yok saymakla eşdeğer bir bakış açısıdır. Millî Mücadele’yi doğru anlamak adına kadınların bu hareketin içindeki konumu hiçbir şekilde görmezden gelinemez. Tarihin her döneminde duruşuyla tüm dünyaya örnek olan Türk kadını, gene sorumluluk üstlenmekten kaçınmadı. Vatan savunmasında bütün enerji ve birikimini erkeklerle birleştirdi. Bunun üzerine Kara Fatma (Fatma Seher), Selanikli Ayşe Hanım, Hatice Hatun (Kılavuz), Tayyâr Rahmiye, Melek Hanım, Kara Fatma Şimşek, Halime Çavuş, Asker Saime, Nazife Kadın, Şerife Ali Kübra, Küçük Nezahat (Türk Jan Dark), Tarsuslu Kara Fatma, Gördesli Makbule, Ayşe Hanım (Mehmet Çavuş), Halide Edip, Mudurnulu Kara Fatma, Maraşlı

Senem Ayşe, Hafız Selman İzbeli, Erzurumlu Gül Hanım, Sultan Ana, Ulaşlı Hanım, Gamacı Fatma, Zeynep Hanım, Safiye Nine, Trakyalı Havva ve Zehra Hanım gibi belli başlı kadın kahramanlar ortaya çıktı (Uyanıker, 2009: 56-95; Tansel, 2001: 39-82). Bahse konu olan kadınlar, Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıkmasından cesaret aldı. Önemli bir bölümünün ailelerinde geçmişte mesleği askerlik olan kişiler mevcuttu. Bu kadınlar belli bir bölgede doğup büyümüş olmaktan ziyade vatanın farklı farklı yerlerinde ömürlerini geçirmişlerdi.

Türk milleti bir bütün olarak düşünüldüğünde Millî Mücadele evresinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'den de tarihe mal olan kadın kahramanlar türedi. Bunların başında Şaraküstü Mahallesi'nden Antep savunmasına katılmış Yarık Emin'in kızı Yirik Fatma geldi. Lakabını büyük olasılıkla mensubu olduğu Oğuz boyundan alan (Sümer, 1972: 216-362) bu kahraman kadın, savaşmasına karşı çıkan erkeklere "*Benim kanım, sizinkinden daha mı şirindir? Gadanızı alayım*" diye savunmada bulundu (Tansel, 2001: 75; Yetkin, 1962: 97). Toroslardan göç ederek Antep'e yerleşen Yirik Fatma, düşman kuvvetlerine karşı İbrahim-şehir, Rum-evlek ve Arıl köylerinden gelen akıncı birliklerinden müteşekkil Kuva-yı Milliye ordusuyla Sinan-gediği mevkiinde uykusuz vaziyette iki gece nöbet tuttu. Niçin böyle davrandığını soranlara "*Ben gündüz uykumu alırım. Sizin geceniz yok, gündüzünüz yok. Gâvuru beklemek sevap değil mi?*" diyerek cevap verdi⁶. Yaşı bir hayli ilerleyen ve savaş sırasında şehit düşen Yirik Fatma kaynaklarda tam bir Anadolu kadını şeklinde anlatılmaktadır:

"Çömrekli şalvarı üzerine boz abası, ayağındaki kırmızı yemenisi, ağaran saçlarını kapayan kara baş örtüsü ile ruhunun asalet ve vakarını artıran heybetli duruşu, yüzünün buruşuklukları altında üst üste sıralanan çizgileri, intikamla yanan, kor gibi parlayan gözleri bu diş aslana bir mehabet vermişti" (Tansel, 1988: 50).

Dünya tarihinde eşine ender rastlanır bir şehir savunması örneğinin sergilendiği, 23 yaşında şehit düşen Teğmen Söylemez Mahmutlardan Karayılanlara (Molla Mehmet) kadar birçok mücahidin insanüstü çaba sarf ettiği Antep'teki savaşlar sırasında, askerler bazı zamanlar yiyecek ve su bulmakta hayli zorlandı. İşte bu anlarda devreye yine kadınlar girdi. Düşman kuvvetlerinin can havliyle saldırılarını arttırdığı günlerde Antepli kadınlar, şehirde ne var ne yoksa sırtında cepheye taşıdı. Hatta ibriklere doldurdukları suları içmeyerek askerlere verdi (ATASE, İSH, 1921: 41). Heyet-i

⁶ <https://www.telgraf.net/haber/gaziantepin-adsiz-kahramanlarindan-yirik-fatma-haberi-90286.html> (Erişim Tarihi: 27.03.2021).

Merkeziye, ortaya çıkan tablo karşısında “Açlık Beyannamesi” yayınladı. Erkeklerin Sabuncuhanı’nda kurdukları küçük imalathanede kendi tüfek ve bombalarını ürettikleri sırada kadınlarda, Kürkçüoğlu Hanı’ndaki mahzende bir fırın oluşturmayı başardı (Saral, 1966: 270).

Fırında yüzlerce kadın ve kız çocuğu birlikte çalıştı. Tink taşıyla ezilen zerdali çekirdekleri tatlandırılıp un ve kepekle karıştırıldıktan sonra ekmek imal edildi. Ancak yine de üretilen ekmeklerin çok acı olması üzerine askerler ve halk arasında hıçkırık hastalığı baş gösterdi (Barlas, 1959: 6). Yaralılar ve hastalar, hastanelere sığmayınca kadınların çoğu evlerinin tedavi yeri olarak kullanılmasını istedi. Bu arada kadınların bakır kapları toplayarak yaptığı “Tak-Takı” ların çıkardığı sesler düşman askerlerinin hayli ürkmesine sebep oldu (Öztürk, 2016: 361). Tarihçi Enver Behnan Şapolyo, Milli Mücadele yıllarında şehirdeki birlik havasından şöyle bahsetmektedir: “Ayıntap’ta kadınlar, ihtiyarlar, çocuklar, yiğitlere silah taşıyorlar, su getiriyorlar, yemek pişiriyorlardı” (Şapolyo, 1968: 213).

Büyük bir dayanışma ve kahramanlık ortaya koyan Antepçiler arasında binin üzerinde kadının şehitlik mertebesine ulaştığı iddia edilmektedir. Bu anlamda Türkiye’de ilk kadın şehitlik anıtı, Şubat 2017’de Gaziantep’te Boyacı Camii Avlusunda açıldı⁷. Anıtta, şehit kadınlardan sadece 83’ünün künyesi yer almaktadır. Beş metrelik bir kaide üzerine oturtulan anıtın yan tarafında sabrı sembolize eden “Antep Nakışı” bulunmaktadır⁸. Böylece Antep müdafaası sırasında Anadolu/Türk kadınının tüm çile ve zorluklara rağmen ne tür zaferler kazanabileceği bir kez daha vurgulanmak istenmiştir. Anıt yeri olarak Boyacı Camii Avlusunun seçilme nedeniyse savaşta şehit olan kadınların çoğunun buraya defnedilmesidir. Esasen Antep şehitlerine hürmeten yapımı 25 Aralık 1935 günü tamamlanan Çınarlı Camii bitişiğinde de bir abide açıldı. Fakat burada kadın-erkek ayrımı yapılmadan bütün şühedaya yer verildi.

Millî Mücadele yıllarında birçok şehir gibi Antepçilerde bir taraftan kendi şehirlerini savunmuş diğer taraftan ise, milli birliklerin ikmali için uğraşmışlardır. Bu kaotik süreçte Antep’in verdiği kadın şehitlerden şimdilik tespit edilenlerin doğum yılları (Rumi) ve aile bilgileri, eğer varsa lakaplarıyla beraber isimleri, olanlarının rütbeleri,

⁷ <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/etkinlikler/kadin-sehitler-aniti-acildi> (Erişim Tarihi: 30.03.2021).

⁸ <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/birimler/kultur-ve-turizm-daيره-baskanligi> (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

şehit düştükleri yer ve yıllar (Miladi) aşağıda listelidir (T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 1998: 38-48):

- 1-35? Doğumlu-Faik Efendi'nin Eşi-Adile-Er-Hanesinde 1920
- 2-? Abdurrahman Kızı-Asya-Hanesinde 1920
- 3-1306 Doğumlu-Mustafa Kızı-Asiya-Yenihanda Mağara İçinde 1920
- 4-1333 Doğumlu-Ömer Kızı-Atiye- Hanesinde Toptan 1920
- 5-1292 Doğumlu-Görcükoğlu Ökkeşlerin Ayşe- Önde Çeşitli Mevkilerde Yaralanarak 1920
- 6-1327 Doğumlu-Hasan Efendi'nin Kızı-Ayşe-Er-Mahallesinde 1920
- 7-? Molla Mıstık'ın Eşi-Aykuş-1920
- 8-14? Doğumlu-Faik Efendi'nin Kızı Bedriye-Er-Hanesinde 1920
- 9-1328 Doğumlu-Kısacık Hocanın Oğlu Behiye-Kocaoğlan Mahallesinde 1920
- 10-1301 Doğumlu-Döne-Hanesinde 1920
- 11-1296 Doğumlu-Attarların Elif-Hanesinde Toptan 1920
- 12-1331 Doğumlu-Mustafa oğullarından Kadir Kızı Emine-Fransız Hastanesinde 1920
- 13-1310 Doğumlu-Ahmet Muhtar Göğüş'ün eşi Emine Göğüş (karnındaki çocuğuyla şehit düştü)-Er-Mahallesinde 1920
- 14-1289 Doğumlu-Ekmekçi Abdullah'ın Fatma-Balıkli'da 1920
- 15-1306 Doğumlu-Balta Kızı Fatma-Hanesinde 1920
- 16-1312 Doğumlu-Hoca Kızı Fatma-Debbağhane'de 1920
- 17-1311 Doğumlu-Mamuk'un Kızı Fatma-Yenihanda Mağara İçinde 1920
- 18-1300 Doğumlu-Mehmet Kızı Fatma-Bolu Camii 1921
- 19-? Doğumlu-Sıvışların Mehmet Kızı Feride-Ahmet Çelebi Civarında 1921
- 20-35? Doğumlu-Küpelioğlu Ahmet Kızı Feride-Er-Küçükpazar Civarında 1920
- 21-1290 Doğumlu-Cocuk İbrahim'in Eşi Güldane-Bedesten Kapısında 1920
- 22-1311 Doğumlu-Çapan Alioğlunun Eşi Gülsüm-Mahallesinde 1920
- 23-1327 Doğumlu-Mustafa Kızı Hamide-Er-Ali Naccar'da 1920
- 24-1311 Doğumlu-Hacı Güllü Kızı Hasibe-Hanesinde Toptan 1920

- 25-1324 Doğumlu-Hasan Kızı Hatice-Tarlay Mahallesiinde 1920
- 26-1327 Doğumlu-Mehmet Kızı Hatice-Hanesinde Toptan 1920
- 27-1324 Doğumlu-Mustafa Kızı Hatice-Hanesinde 1920
- 28-1296 Doğumlu-Kel Mehmet'in Eşi Kazime- Hanesinde 1920
- 29-1267 Doğumlu-Mehmet Bey Kızı Leyla-Kızılcabaşında 1920
- 30-1280 Doğumlu-Maho Kızı Meryem-Mahallesiinde 1920
- 31-10? Doğumlu-Esat Kızı Mukadder-Tayyere Bombasıyla 1920
- 32-1291 Doğumlu-Yarcık Mustafa'nın Eşi Münevver-Hanesinde 1920
- 33-? Doğumlu-Şakir Kızı Naciye-Ahmet Çelebi Camiinde 1920
- 34-1272 Doğumlu-Ali Kızı Nazife-Hanesinde 1920
- 35-1310 Doğumlu-Mehmet Ali Kızı Nesime-Hanesinde Toptan 1920
- 36-1324 Doğumlu-Hacı Boncuların Halil'in Kızı Penbe-Hanesinde Toptan 1920
- 37-1306 Doğumlu-Hüseyin Baba'nın Eşi Sahka-Bekirbey Mahallesiinde 1920
- 38-1320 Doğumlu-Hocaoğlu Mustafa'nın Kızı Zahide-Mahallesiinde 1920
- 39-? Doğumlu-Kasap Sadun'un Eşi Zekie-? 1920
- 40-1320 Doğumlu-Mantar Mustafa'nın Kızı Zeynup-Hanesinde Toptan 1920
- 41-1296 Doğumlu-Hancacı Ahmet'in Kızı Zeynep- Hanesinde Toptan 1920
- 42-1280 Doğumlu-Çolak Emin'in Kızı Zeynep-Mahallesiinde 1920
- 43-? Doğumlu-Hasan Kızı Zeynep-Karataş'ta 1920
- 44-1334 Doğumlu-Mustafaoğullarından Kadir'in Kızı Zeynep-Fransız Hastanesi 1920
- 45-1276 Doğumlu-Pisoğlan'ın Kızı Zeynep-Boyacı Camiinde 1920
- 46-? Doğumlu-Çoban Ali Kerimesi Ali'nin Kızı Zeynep-Er-Zincirli Mahallesiinde 1920
- Milli Savunma Bakanlığının verileri dışında savaş sırasında hastane olarak kullanılan Şeyh Fethullah Camiinde görev yapan personelin tuttuğu kayıtlarda kadın şehitler hakkında önemli bilgiler

sunmaktadır. Ancak söz konusu kayıtlarda kimi isimler net olmamakla beraber şehitlerin babaları ya da eşlerinin isimleri mevcuttur. Doğum ve ölüm zamanları belirtilmemiştir (Yakar ve Pusat; 2014: 113-117):

- 47-Abdurrahman'ın Kerimesi Esmâ
- 48-Yahudi Taded Kızı Sünbül
- 49-Hacı Feyzullah Oğlu Abdullah Kızı Sefa
- 50-Paşa'nın Kızı Hadduc
- 51-İsa Beşe'nin Hizmetçisi Hamo'nun Gelini
- 52-Avcı Memik Oğlu Berber Ali'nin Zevcesi
- 53-Avcı Memik Oğlu Berber Ali'nin Kerimesi
- 54-Avcı Memik Oğlu Berber Ali'nin Kerimesi
- 55-Yamuk Ali'nin Kızının Kızı
- 56-Arıca Abdullah Oğlu Haremi
- 57-Arzu Oğlu Mehmet Zevcesi Şükriye
- 58-Hamza Mustafa Zevcesi
- 59-Şeyhlinin Zevcesi
- 60-Kıyacık Hoca Oğlunun Kerimesi Baha
- 61-Hacı İdris Kerimesi Hacı Emine
- 62-Mehmet Ali Kerimesi Asiye
- 63-Kanberin Kerimesi Arap
- 64-Mehmet Şakir Kerimesi Hadduç
- 65-Şami Oğlu Ayan'ın Kızı Firdevs
- 66-Abdülkadir Efendi Kızı Latife
- 67-Kuburu Oğlu Hasan Babanın Ailesi Safa
- 68-Salih Kızı Feride
- 69-Kıyametin Oğlu Ailesi
- 70-Kelleci Şeyh Ailesi
- 71-Hasan Kızı Hadice
- 72-Kasım Kızı Fatma
- 73-Taşçı Seyyid'in Kızı Fatma
- 74-Salih Kızı Feride
- 75-Kahhar Kızı Hatice
- 76-Küllükçü Mehmet Kerimesi Zeynep
- 77-Maho Kızı Fatma
- 78-Halil Kızı Elif
- 79-Mehmet'in Kızı Elif
- 80-Muhacir Mehmet'in Zevcesi Fatma
- 81-Tatar Ahmet'in Kerimesi
- 82-Yarık Emin'in Kerimesi (Yirik Fatma)
- 83-Ali Eşi Vahide

Yukarıdaki listelerden hareketle, Antepli kadın şehitlerin önemli bir bölümünün ikamet adreslerinde öldürüldüğü

anlaşılmaktadır. İşinin başında çalışırken ya da camide ibadet ederken ne olduğunu anlamadan yaşamını yitirenlerin sayısı da hiçte az değildir. Bütün bu yaşananlar, Batıların Ortadoğu ve çevresinde amaçlarına ulaşmak için anahtar şehir konumundaki Antep'te yaptıkları sivil katliamların somut kanıtı olarak tarihe kaydedildi. Antep'in meskûn mahallerine atılan Fransız topları nedeniyle 164 kadında tıpkı şehirlerine verilen unvan gibi gazi oldu (T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 1998: 151). Çeşitli nedenlerle 229 kadın hastaneye müracaat ederek tedavi edildi (Yakar ve Pusat; 2014: 103-106).

Urfa kadınlarımızısa milli birlikleri özellikle lojistik bakımdan ve moral açısından destekledi. Onların vakarı çoğu vakit erkekleri de harekete geçirdi. Vezir Hamamının kadınlar gününde basılmasından hemen sonra Ataş Ali ve Hadice Hanımın kızı Fettane Behiyesi/Fatma aney (1847-1970) büyük bir kararlılıkla Belediye Reisi Hacıkâmilzade Hacı Mustafa'nın makamına gitti (Akalm ve Kürçüoğlu, 2018: 122). Geçimini bohçacılık yaparak temin eden Fettane Behiyesi, kadınların başlarından geçenleri anlatırken Reis Beye sitemde bulunarak şu şekilde hitap etti:

“Bak reis efendi, bugün Vezir Hamamında kadınlar yıkanırken oraya yakın postaneyi bekleyen iki Fransız askeri hamama girdiler. Kadınlara el atmaya kalktılar. Bizde onları peştamal ve hamam taslarıyla kovaladık. Anlayacağın namusumuz elden gidecek. Bugün hamama giren yarın evimize girmeye kalkışır. Hacı Mustafa, Hacı Mustafa sen bir şey yapamıyorsan. Al bu baş örtümü sen ört, fesini de ver ben takayım” (Güllüoğlu, 2020: 60)⁹.

Millî Mücadele esnasında Urfa'da fedakârlıklarıyla öne çıkan kadınlardan birisi de Kız (lakabı) Fatma (1893-1979) oldu. Şehirde direnişin başlamasında başat rol oynayan “Onikiler” isimli ekibin içinde yer alan Güllüzâde lakaplı Osman Güllü (1870-1942)'nün kardeşi Güllüzâde Abdi'nin kızı olan Kız Fatma, Müslümanların şehri boşaltmaması için elinden geleni yaptı (Güllüoğlu, 2020: 21). Henüz 26 yaşında olan Kız Fatma, Fransız zulmü karşısında Kale Boyu Mahallesinde erkeklerin öncülüğünde ailelerin daha emniyetli yerlere doğru göç ettiğini görünce yerinde duramadı. Onları karşısına alarak şöyle seslendi:

“Birkaç Fransız çapulcusundan kaçarak bu mübarek toprakları dinsizlere mi bırakacaksınız. Kaçarak asıl o zaman özgürlüğünüze

⁹ http://www.gapgundemi.com/yazar-kurtulus_savasimizin_iki_ahraman_kadini-754.html (Erişim Tarihi: 04.04.2021)

kelepçe vuracaksınız. Kaçmak erkeklik değildir. Erkeklik kalarak düşmana karşı savaşımdır. Hepiniz kadınlarınız gibi etek giyerek öyle gidin, vatanına sahip çıkamayan namusuna da sahip çıkamaz” (Güllüoğlu, 2020: 38).

Bu olaydan sonra Urfa halkının neredeyse tamamı tek yürek olmuştu. Şehirde oluşan karamsar hava dağıldı. Onkilerin topladığı evi gözlemleyen Kız Fatma, kale ve çift kubbe civarında savaşılan askerlere su, erzak ve cephanelik taşıdı. Böylelikle bazı zamanlar fiziki açıdan bir erkeğin dahi çok zorlanacağı işleri başardı (Güllüoğlu, 2020: 89).

Milli Mücadele’de rüştünü ispat eden Urfalı kadınlar içinde Meryem Atmaca’nın özel bir yeri vardır. Atmaca, Sibiry’a da esaret altında bulunan Türklerin kurtulmasını sağlamak uğruna kolay kolay gerçekleştiremeyecek bir vatanperverlik örneği sergiledi. Osmanlı Devleti, Büyük Savaş’tan mağlup vaziyette ayrılırken Genelkurmay Başkanlığı kayıtlarına göre yaklaşık 500.000 şehit vermiş ve 1.961.333 insanını da esir olarak düşman birliklerine kaptırmıştı (Asker, 2014: 554). Esir düşen Osmanlı vatandaşları içinde en büyük acıları, Rusya’nın Sibiry bölgesindeki kamplarda yaşam savaşı verenler tattı. Rusya’da 1917’de yaşanan devrim ve çok geçmeden Büyük Savaş’ın sonlanmasıyla Türk tarafı esirlerini almak için bir takım diplomatik girişimlerde bulundu. Ancak aralıksız süren savaşlar ve yaşanan kayıplar ekonomiye büyük darbe vurdu. Böyle bir ortamda Rumiye Başkonsolos vekili Yüzbaşı Ali Rıza Bey’in eşi Meryem Atmaca devreye girdi. Varlıklı bir aileden gelen ve Übeydullah Efendi’nin kızı olan Meryem Atmaca, Milli Mücadele’nin hemen başında babasından kendine miras kalan 10.000 altını Sibiry’deki 1800 Türk askerinin kurtarılması için kullandı (Çiftçi, 2020: 28)¹⁰. Daha sonrada bir köşeye çekilmeyip Kuvâ-yi Milliye hareketine var gücüyle sahip çıktı.

Cumhuriyet’in ilanından sonra Meryem Atmaca ve ailesi bazı ekonomik sıkıntılarla yüzleşti. Bu durumda Türkiye Cumhuriyeti, tarihi kotlarından gelen köklü devlet olma geleneğinden hareketle 1931 ve 1941’de iki Bakanlar Kurulu kararı onadı. İlk olarak, aileye vatana yaptıkları hizmetlerden dolayı Ankara’nın Kalaba köyünde peyderpey ödemek koşuluyla bir konut verildi (CCA, 1931: 1). Ancak Meryem Atmaca ve eşi zamanla İstanbul’a yerleşmek istedi. Bunun üzerine İskân Kanunu çerçevesinde aileye yine kolaylık sağlanarak talepleri yerine getirildi (CCA, 1945: 1).

¹⁰ <https://www.ilhamipektas.com/tarihimizin-gizli-kahramanlarindan-meryem-atmaca/> (Erişim Tarihi: 06.04.2021).

Türk kadınlarının bağımsızlık yolunda büyük bir kararlılıkla erkeklerden geri kalmadığını gösteren en önemli gelişmelerden biri de Sivas merkezli ortaya çıkmış Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin kuruluşu oldu (Günaydın, 2019: 285). Cemiyetin yazışma yaptığı vilayet ve kazalar arasında Diyarbakır ve Bitlis'te (Baykal, 1986: 67) yer alsa da Güneydoğu Anadolu'da şubesinin açıldığı tek yer Urfa Viranşehir idi. Yönetimde bulunan üyelerin tespit edilemediği Viranşehir Şubesinde Başkanlığını Hasene Hanım yürüttü (Kaplan, 1998: 125). Yurt genelindeki 14 şubeden biri olan Viranşehir'den Sivas'taki Heyet-i Merkeziye yollanan beray-ı malûmatta bir tek Hasene Hanım'ın imzası vardı. Belgede Fransız askerlerinin Müslüman olmaktan başka “hiçbir suçu olmayan” Kilis'teki ahaliye yaptığı eziyetler ağır bir dille kınandı. Bu durumun devam etmesi halinde topyekûn savunmaya geçileceği vurgulandı. Milli egemenlik kavramına da yer verilen protesto yazısında Güneydoğu Anadolu kadınlarını temsilen tüm Avrupa'ya çağrıda bulunuldu:

“Aksi halde bizde hak ve hukukumuz Cenab-ı Hakk'a istinad ederek evlatlarımızın temin-i hayat ve muhafaza-i namusu için irade-i milliye dairesinde müdafaaya teşebbüs etmelerini bütün mevcudiyetimizle teşvik edeceğimizi beyan ve bu babdaki ırâka-i dumûun müsebbiplerine ait kalacağından maru'l-arz cinayetleri protesto ve Avrupa medeniyetinin adl-i adalet kârilerini bekleriz” (Baykal, 1986: 46).

Diyarbakır'a bağlı birer kaza olan Silvan ve Kulp'tan ise “30.000 kadın namına” 22 Mayıs 1919 tarihli Fransızca bir telgraf çekildi. İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine yollanan ve Amerikan Başkanı Wilson'un eşine de ulaştırılan telgrafta İzmir'in Yunanlılarca işgali kadınlık adına kınandı. Batı Anadolu'da yapılanların bir insanlık suçu olduğu belirtildi. Telgrafta sırasıyla Fatma, Ayşe, Hatice, Sıdika, Şerife, Şahende, Adalet, Lutfia, Bedia, Münire, Gülistan ve Lamia Hanımların imzaları yer aldı. Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri yaşamında özel bir konuma sahip Silvan ve çevresinden çekilen bu telgraf, kadınların imzasıyla Anadolu'da yayınlanmış ilk protesto belgelerinden biridir (Bozan, 2021: 61; Özdemir, 2020: 14). Telgrafta Batılı vicdan sahibi kadınların mazlum Türk milletinin insani haklarına sahip çıkması istendi:

“Adalet ve insanlıktan nasibi olmamış olan İtilaf Devletlerinin desteklediği Yunanlılar, İzmir vilayetindeki Müslüman kadınların ırzlarına tecavüz etmekte, erkekleri ise katletmektedir. Bu zulümleri yapan Yunanlıları ve yaşananlara sessiz kalanları kadınlık namına protesto ediyoruz. Ey hassas kalpli muazzez hemşirelerimiz; adil olan

tarih şahittir ki, şimdiye kadar mevcudiyetini muhafaza eden Osmanlı Devleti ve İslam dini yıkılmaz ve ölmez. ... İnsanlık ve kadınlık namına, biz mazlum milletin hukukunu muhafaza için sadık ve pak vicdanımızdan, feryat etmenizi istirham ve istimdat eyleriz" (COA, 1335: 1).

Türk kadınının artık sadece gönüllü değil rütbeli olarak da orduda görev aldığı Millî Mücadele yıllarında Vanlı Süreyya Sülün, doğuda gösterdiği kahramanlıklarla dikkatleri üzerine çekti. Rus askerleri ve Ermeni çetelerinin yaptıkları talana direnirken erkek kardeşleriyle birlikte savaşa savaşa Erzurum, Ağrı ve Iğdır'a kadar geldi (Mısıroğlu, 1976: 82). Kardeşlerinin şehit düşmesine rağmen geri adım atmayan Süreyya Sülün, yaralanınca bölgedeki Ziver Bey taburuna iltihak etmek zorunda kaldı. Mustafa Kemal Atatürk'ün vatanın sırat köprüsünden geçerken yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine "Gazilik" payesi verdiği Süreyya Sülün'e İstanbul Laleli'de bir evde taltif edildi. Hanımefendi uzun yıllar boyunca gönüllü olarak Haseki Hastanesinde çalıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk kadınına her alanda öncülük tanınmasında Süreyya Sülün örneğinde olduğu gibi Millî Mücadele'de gösterilen kahramanlıkların büyük payı vardı (Sağ, 2001: 19).

Süreyya Sülün'den sonra milli harekete doğrudan katılmış bir diğer Vanlı kadın Güllü Bacı idi. 1915 yılı içinde Ermeniler, Zeve köyünde 2000'nin üzerinde sivil öldürüp tarihin en kanlı katliamlarından birine imza attı (Van'ı Tanıma ve Tanıtma Cemiyeti, 1963: 37). Bu olaya tanıklık eden Güllü Bacı kadınlara yapılan tecavüzleri naklederken yol boyunca Ermeni çetecilerin,

"Aman, âmâna düştü hanımlar
Haliniz yamana düştü hanımlar
Bıldır ki hoş gününüz
Bu sene yamana düştü hanımlar"

Türküsunü söylediğini anlattı (Çelik, 2005: 58). Yaşadığı olayları hafızasından silmeyen Güllü Bacı, Millî Mücadele'ye elinden geldiğince destek vermekle yetinmeyip hemcinslerini de düşmana karşı harekete geçirdi (Çay ve Kalafat, 1990: 104).

Millî Mücadele süresince en sert çete savaşları Maraş, Antep ve Urfa'da yaşandı. Bu sırada eşi Bitlis'te defterdarlık yaparken Maraş'ta ikamet eden Hanım isimli bir kadın hazırladığı mazgalla sekiz işgalci askeri etkisiz hale getirdi (Tansel, 2001: 62). Giydiği erkek kıyafetleriyle Fransızlar ve Ermenilere karşı silah kuşandı. Böylece işgalcilerin Antep'e doğru kaçmasına katkıda bulundu. Büyük kahramanlıklar gösteren Hanım, Mustafa Kemal Atatürk'ün Temsil Heyeti Başkanı sıfatıyla Sivas Kadınları Müdafaa-i Vatan

Cemiyeti Reisliğine yolladığı yazıda vurguladığı üzere mücahidin-i İslamiyye zümresine iltihak eyledi:

“Maraş’ın Kayabaşı Mahallesi’nde sakin Bitlis Defterdarının haremi Hanım, İslamlar’ın hun-ı masumunun nahak yere akıtılmasından be birçok hânmanların söndürülmesinden galeyâna gelerek, hanesinden açtığı mazgaldan dindaşlarımızı imha için İslam mahallâtına saldıran düşmanlara ateş aşarak, akşama kadar sekiz düşmana telefe muvaffak olduğu ve akşamüzeri erkek elbisesiyle ve kemâl-i cür’etle muhâfaza-i ırz ve can kaygusu ile silaha sarılmış bulunan mücâhidin-i İslamiyye sunûfunu iltihâkla bi’l-fi’l müsâdematâ iştirak eylemekte bulunduğu bildirilmiştir” (TİTE Arşivi, 1336: 1).

Hanım kadın, Maraşlı kadınlara öncülük ederek (Cebesoy, 1953: 293) şehrin işgalden arındırılmasında önemli yararlılıklar sağladı. Esasen Millî Mücadele çok sistemli doğmuş bir hareket değildir. Ancak kadınların verdiği destek vatanın istiklali için halkın kısa zamanda ne kadar çabuk koordine olabildiğini kanıtladı.

3. Kadınlara Yönelik Bölücü Oluşumlar

Osmanlı Tarihi kapsamında 1880 Ubeydullah İsyanı ile kendini belli etmeye başlayan Kürt milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşı yıllarında siyasal bir kimlik kazandı (Bozarslan, 2011: 841). Bu doğrultuda çok geçmeden çeşitli örgütler ortaya çıkıp kahir ekseriyetle de ayrılıkçı hareketlere girişti. Bunların başında Kürd Teâli Cemiyeti geldi. İstanbul merkezli örgüt, Güneydoğu Anadolu’da Diyarbakır’ı üs olarak kullanmayı tasarladı. Buraya ilk etapta çeşitli bülten ve yayınlar yolladı (COA, 1335: 1-3). Daha sonra ise, Cemilpaşazade Ekrem önderliğinde bir şube açıldı. Çok geçmeden Silvan, Lice, Savur, Nusaybin, Maden, Elazığ ve Malatya’da da bir miktar taraftar bulan örgütün şube sayısı giderek arttı. Halktan beklediği desteği görmemesi ve diğer etkenlerden dolayı zamanla Kürd Teâli Cemiyeti bir bütün halinde varlığını devam ettiremedi. Fakat ayrılıkçı yapılar her zaman kadınlar üzerinde bir etkinlik kurmak için yoğun çaba sarf etti. İstanbul bağlantılı bölücü cemiyetler kadınların ekonomik sıkıntıları, eğitim düzeylerinin düşük olması ve yaşadıkları baskıları kullanarak kendilerine bölgede alan açmaya çalıştı (Kaplan, 1998: 60). Millî Mücadele’ye şiddetle karşı olan bu tür gruplar çoğu zaman Ermeni dernekleriyle beraber hareket etti (Pınar, 2020: 130).

Kürd Teâliye bağlı olarak etkinlik göstermeye başlayan Kürd Kadınları Teâli (Kürt Kadınları Yükselme) Cemiyeti ilk Kürt kadın derneği idi. Kürt Eğitim ve Öğrenci isimli örgüt de başta kadınlar

olmak üzere eğitimli Kürt vatandaşlarına ulaşmayı amaçladı (Genelkurmay Başkanlığı, 2009: 14). Basın yoluyla sesini duyurmaya çalışan Kürt kadın örgütleri Müdafaa-i Hukuk yapılanması ile ortak bir zeminde buluşmamaya özen gösterdi. Belli ölçüde kısmi başarılar yakalayan bu teşkilatlar genelde yasaklanarak kapatıldı (Bozan, 2016: 225). Bir bölümü ilerleyen süreçte yurtdışında etkinlik gösterdi (Pınar, 2020: 136). Ayrılıkçı Kürt kadın cemiyetleri özellikle mütedeyyin kitleler tarafından şiddetle eleştirildi. Bu durum bölge kadınlarının onlara mesafeli durmasını sağladı (Goloğlu, 2010: 95). 1918-1923 yılları arasında Güneydoğu Anadolu'da kadınlar çetin koşullarda yaşam mücadelesi verirken genel anlamda bölücü organizasyonlarla koordineli çalışmalar yürütmedi.

Sonuç

Türk milletinin en buhranlı zamanlarından olan Millî Mücadele boyunca Güneydoğu Anadolu'da kadınlar ekseriyetle cephe gerisinde mevki tuttu. Bölgenin sosyal dinamikleri kadar can güvenliğinin tehdit altında olması ve uzun süredir devam eden kaos ortamı da bu duruma tesir etti. Bölgeden, ülkenin diğer yerlerinde yaşayan kadınlar kadar ulusal direnişe destek verilmediği su götürmez bir gerçektir. Fakat özellikle Batı Anadolu ile kıyaslandığında Güneydoğu Anadolu'nun neredeyse yarısından fazlası işgal edilmemişti. Ayrıca İngiliz, Fransız ve Ermenilerin bazı yanlış yönlendirmeleri de yöre insanının kafasını karıştırdı.

Bütün olumsuz etmenlere rağmen bölgede Emine Göğüş, Yirik Fatma, Hasene Hanım, Fettane Behiyesi, Kız Fatma, Meryem Atmaca, Silvanlı Şahende, Süreyya Sülün, Güllü Bacı ve Hanım kadın gibi millî sorumluluk alması gerektiğini hisseden kadınlarımız kendini gösterdi. Bölge üzerinde yaklaşık 150 yıldır tezgâhlanan oyunlar hesaba katılırsa bu şahısların isimlerinin yaşatılması son derece büyük önem arz etmektedir. Çağın ve teknolojinin sağladığı olanaklardan yararlanarak bu kahramanlar ve yaptıkları sıklıkla gündeme taşınmalıdır. Onların yaşam öykülerinin daha derinleştirilmesi için geniş çaplı incelemeler yapılarak bilimsel biyografileri yazılmalıdır. Modern Cumhuriyet şehirlerinin bulvarları, yolları ve büyük meydanları bölgenin yetiştirdiği mücahidelerin isimleriyle anılmalıdır. Millî bayram günlerinde tertip edilen etkinliklerde Güneydoğu Anadolu'dan çıkmış kadın kahramanların üzerinde daha fazla durulmalıdır.

Ortak tarih bilincinin daha da pekiştirilmesi adına Güneydoğu Anadolu'daki şartlarda Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarına arka

çıkılmış kadınlara ilk ve orta öğretimde okutulan tarih ders kitaplarında yer ayrılması sosyolojik anlamda çok olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Kaynakça Arşiv Belgeleri

- ATASE. İSH. Koleksiyonu. K. 270, G. 18, 18-1, 18-2.
 ATASE. İSH. Koleksiyonu. K. 200, G. 127, s. 1.
 ATASE. İSH. Koleksiyonu. K. 578, G. 193, s. 1, 2.
 ATASE. İSH. Koleksiyonu. K. 47, G. 13-6, 47-6, s. 1, 2.
 ATASE. İSH. Koleksiyonu. K. 24, G. 13-4, 2-2, s. 1.
 ATASE. İSH. Koleksiyonu. K. 566, G. 50, s. 1, 2.
 ATASE. İSH. Albümü-4. Fotoğraf No: 83, s. 41. (EK-2'ye bkz).
 CCA. 2.2.1921, 30-18-1-1/ 2, 33, 12, 73-27, s. 1.
 CCA. 21.10.1920, 30-10-0-0/ 45-291-4, s. 1-5.
 CCA. 28.5.1922, 30-10-0-0/ 45-291-9, s. 1, 2.
 CCA. 11.11.1931. 080-18-01-02/ 24-74-20, s.1.
 CCA. 12.11.1945. 30-18-1-2/109-65-19, s. 1. (EK-7'ye bkz).
 COA. H. 25.08.1328, DH.EUM.THR. , 46-36, s. 3.
 COA. 26.11.1918, HR.SYS. , 2558, 4, s. 1-4.
 COA. 22.5.1335. HR.SYS. 2552, 5, s. 1. (EK-8'e bkz).
 COA. R.11.06.1335. DH.ŞFR. 634, 4, s. 1-3.
 TİTE Arşivi. 1921, FK. 36, G. 24, B. 24. (Fotoğraf için EK-1'e bkz).
 TİTE Arşivi. 03.02.1336. FK. 20, G. 174, B. 174-1. (EK-9'a bkz).

Kitaplar

- Akalın, M.C. ve Kürkçüoğlu, C. (2018). *Urfa Milli Mücadele Albümü*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları.
 Akalın, M.C. (2020). *Milli Mücadelede Urfa (Anılar-Belgeler)*. Konya: Çizgi Kitabevi.
 Akbıyık, Y. (1990). *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
 Akçura, Y. (1335). *Rusya Üserâ Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu*. İstanbul: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Orhâniye Matbaası.
 Akgün, S.K. ve Uluğtekin, M. (2009). *Birinci Dünya Savaşı Sonunda İskandinavya'dan Sibiryaya'ya Hilâl-i Ahmer Hizmetinde Akçuraoğlu Yusuf*. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.
 Arınç, K. (2015). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına Analitik Bir Yaklaşım. (Ed. Serhat Zaman ve Ogün Coşkun), *Coğrafyaya Adanmış Bir Ömür Profesör*

- Doktor Hayati Doğanay* içinde (s. 257-285). Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 1056, Pegem Yayınevi.
- Balak, N. (2016). *Naci Balak'ın Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı, Urfa'nın Kurtuluşuna Dair Üç Hatırat*. (Haz: Müslüm C. Akalın). Ankara: Şürkav Yayınları.
- Baykal, B.S. (1986). *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Bozan, O. (2016). *Milli Mücadele Döneminde Diyarbakır 1918-1923*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bozarslan, H. (2011). Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Büyükoğlu, Y. (2012). *Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu Anadolu 30 Ekim 1918-20 Ekim 1921*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Cebesoy, F. (1953). *Milli Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Vatan Neşriyatı.
- Çay, A.M. ve Kalafat, Y. (1990). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvay-ı Milliye Hareketleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çelik, H.H. (2005). *Görenlerin Gözü ile Van'da Ermeni Mezalimi*. İstanbul: Cedit Neşriyat.
- Çelik, R. (1999). *Milli Mücadele Din Adamları*. C. 2, İstanbul: Emre Yayınları.
- Çiftçi, İ. (2020). Şanlıurfa'da Turizm, *Şanlıurfa Vizyon 2023 Fizibilite Raporu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Şehir Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Driault, E. (2003). *Şark Mes'alesi Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*. (Çev. Nafiz). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Ekinci, A. ve Asoğlu, İ. (2018). Meşrutiyet Yıllarında Urfa'da Cemiyetler ve Kulüpler. *Osmanlı Urfası*. (Ed. Abdullah Ekinci). C. 1, İstanbul: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Erdeha, K. (1975). *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Goloğlu, M. (2010). *Milli Mücadele Tarihi-III Üçüncü Meşrutiyet (1920) Birinci Büyük Millet Meclisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gömeç, S. (1989). *Milli Mücadele Gaziantep*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Günaydın, A.N. (2019). *Milli Mücadelede Sivas 108 Gün (2 Eylül-18 Aralık 1919)*. Sivas: Sivas Valiliği Yayını.

- Holmes, M.C. (2005). *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*. (Çev. Vedii, İ.). İstanbul: Yaba Yayınları.
- İnan, A. (1968). *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Jaeschke, G. (1991). *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*. (Çev. Cemal, K.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1918-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Karabeyeser, M. ve Yenice, T.K. (2019). *Gaziantep Cumhuriyet Dönemi Eğitim Yapıları. Mimarlık Planlama ve Tasarım Alanında Araştırma ve Derlemeler*. İstanbul: Gece Akademi.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Korkusuz, M.Ş. (2009). *Cumhuriyet Öncesi Diyarbekir'de Maarif*. İstanbul: Kent Işıkları Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mısıroğlu, A. (1976). *Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Özçelik, İ. (2003). *Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Öztürk, E. (2016). *Gaziantep Müzeleri. Şehr-i Ayntab-ı Cihan Gaziantep*. Gaziantep: T.C. Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Redcliffe, V.S. (1881). *The Eastern Question*. London: Bradbury, Agnew, & Co. , Printers, Whitefriars.
- Saral, A. H. (1966). *Türk İstiklal Harbi: Güney Cephesi*. C. 4, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi.
- Sarıhan, Z. (2009). *Kurtuluş Savaşı Kadınları*. Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayını.
- Sarıkoyuncu, A. (2012). *Milli Mücadele Din Adamları*. C. 2, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Schlicklin, J. (1922). *Angora: L'aube de la Turquie Nouvelle (1919-1922)*. Paris: Berger Levrault.
- Selvi, H. ve Cırık, B. (2020). *Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi basımevi.

- Şapolyo, E. (1968). *İstiklal Savaşı Edebiyatı Tarihi Nesirler ve Şiirler*. İstanbul: Ak Kitabevi.
- Tanör, B. (2010). *Kurtuluş Kuruluş*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Tansel, A.F. (1998). *İstiklal Harbi'nde Mücâhit Kadınlarımız*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Tansel, A.F. (2001). *Kurtuluş Savaşı'nda Kadın Askerlerimiz*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Toksoy, A.E. (1939). *Millî Mücadelede Mardin*. İstanbul: CHP Mardin Halkevi Yayını.
- Toprak, Z. (2017). *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Ursavaş, A.S. (2000). *Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*. (Çev. Hüseyin, I.). Ankara: Genelkurmay Başkanlığı.
- Uyaniker, F. (2009). *Millî Mücadele'de Türk Kadını*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Ünler, A. (1969). *Gaziantep Savunması*. İstanbul: Kardeşler Matbaası.
- Véou, P. L. (1937). *La Passion de la Cilicie 1919-1922*. (Çev. Reşat, G.). (Kilikya Faciaları-Basılmamış Daktilo Metni-Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi Kütüphanesi). Paris.
- Vischer, A. (1921). *Erlebnisse eines Schweizerarztes bei den Türkischen Nationalisten*. Separatum Basel: Basler Nachrichten.
- Yakar, H.İ. ve Pusat, G.Y. (2014). *Antep Savunması Hastane Defteri Bir Şehrin Feryadı*. Gaziantep: Şehit Kamil Belediyesi Kültür Yayını.
- Yetkin, H. ve Solmaz, M. (1964). *Gaziantep Savunmasında Şehit Şahinin Yeri*. Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yayınları.
- Yetkin, H. (1962). *Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler*. Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları.

Kurum Yazarlı Kaynaklar

- ATAM. (1991). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*. Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (1995). *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*. Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2013). *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*. İstanbul.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (2009). *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*. C. 4, Ankara.

- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1984). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*. Ankara.
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı. (1998). *Milli Mücadele’de ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadınlarımız*. Ankara.
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı. (1998). *Şehitlerimiz Osmanlı-Rus Osmanlı-Yunan Trablusgarp Balkan Birinci Dünya İstiklal Kore Kıbrıs İç Güvenlik*. C. 2, Ankara.
- TİTE (1989). *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*. C. 1-3, Ankara.
- Van’ı Tanıtma ve Tanıtma Cemiyeti (1963). *Zeve*. Van.

Makaleler

- Akçora, E.Ö. (1988). Bitlis’te Rus-Ermeni Mezalimi ve Bitlis’in Kurtuluşu. *Askeri Tarih Dergisi*, (23), 27-49.
- Barlas, U. (1959). Doktor Fahri Çan’ın Gaziantep Savaşı Hatıraları. *Gaziantep Kurtuluş Dergisi*, 2(17), 6-20.
- Bayburt, D. (2010). Milli Mücadele Dönemi’nde Süryaniler. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 3(6), 45-72.
- Bozan, O. (2019). İzmir’in İşgaline Mardin ve Çevresinden Tepkiler. *Düşbed*, (23), 30-42.
- Bozan, O. (2021). Millî Mücadele Döneminde Silvan Kamuoyu, *Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (13), 55-73.
- Bulut, F. (2009). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: “Frengi”. *Tarih Okulu*, (3), 109-123.
- Demir, Ş. (2020). Hatıralarla Milli Mücadele’de Urfa. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 243-270.
- Güvendik, H. (1964). İstiklal Harbi Notları. *Türk Silahlı Kuvvetleri Maluller Dergisi*, (52), 19-28.
- Obuz, Ö. (2017). Milli Mücadeleye “Şark”tan Bir Destek: Siirt Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 264-276.
- Onuk, T. (2004). Osmanlı Geç Döneminde Kültür, Kadın ve Sanat. *Bilge Dergisi*, (41), 4-14.
- Özdemir, N. (2020). Milli Mücadele Dönemi Mitinglerinde Türk Kadını. *Belgi Dergisi*, (21), 1-22.
- Özer, A. ve Yıldız, İ. (2018). Antep Savunması ve Kahramanlarının Plastik Sanatlara Yansımaları. *Social Science Development Journal*, 3(13), 569-586.
- Özteke, F. (2021). Birinci Dünya Savaşı’ndan Milli Mücadele’ye Lice Kazası. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. 16(31), 197-220.

- Pınar, M. (2020). Suriye'de Yeni Bir Hoybun Hareketi ve İtalya Faktörü (1930-1935), *Düşbed*, (24), 129-147.
- Sağ, V. (2001). Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 9-23.
- Selvi, H. ve Cırık, B. (2014). Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918–1921). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1), 205-231.
- Şahingöz, M. (1995). Milli Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri. *Atam Dergisi*, 11(32), 417-432.
- Turgut, B. (2015). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amerikan Bord Misyonerlerinin Urfa'daki Faaliyetleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1), 191-220.
- Türkmen, Z. (2000). Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı. *Atam Dergisi*, 16(47), 395-419.

Sempozyum/Kongre/Konferans/Bildiri

- Asker, A. (2014). Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirleri Konusunda Bazı Tespitler. *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum 20-21 Kasım 2014* Tam metin içinde (s. 543-576)
- Ergül, H.F. ve Erdolu, F. (2006). Cumhuriyete Kadar Türk Hâkimiyeti Dönemlerinde Mardin'de Eğitim ve Eğitim Kurumları. *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*. Tam metin içinde (s. 489-501).
- Yetişgin, M. (2015). Osmanlı Çöküş Sürecinde Güney Bölgesine Yönelik Paylaşım Projeleri. *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 2013*, Tam metin içinde (s. 715-743).

Sürelî Yayınlar

- Hadisat (25 Mayıs 1919). (145), s. 1.
- Hâkimiyet-i Milliye (6 Şubat 1920). (7), s. 4.
- Hâkimiyet-i Milliye (6 Mart 1921). (125), s. 2
- Hâkimiyet-i Milliye (12 Ağustos 1921). (259), s. 1
- Cumhuriyet (29 Haziran 1972). (7298), s. 5.

TBMM Zabıtları

- TBMM Gizli Zabıt Cerideleri*. (1985). İctima: 1, Celse: 4, C. 1, 24 Nisan 1336, Ankara: Türkiye İş Bankası.

Tezler

- Çelik, A. (2019). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt Sancağının İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.
- Tezcan, C. (2005). *Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Web Kaynakları

- https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=85083 (Erişim Tarihi: 20.02.2021).
- <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80694/kurtulus-savasinda-urfa.html> (Erişim Tarihi: 27.02.201).
- <https://www.kirchenzeitung.ch/article/die-schweiz-und-armenien-8240> (Erişim Tarihi: 6.3.2021).
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c004/tbmm17004077ss0023.pdf> (Erişim Tarihi: 7.3.2021).
- <http://mardinhaber.com.tr/haber-mill-mucadelede-mardin-in-kahramanlik-oykusu-7080.html> (Erişim Tarihi: 11.3.2021).
- https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/meclis_acilis.html (Erişim Tarihi: 13.3.2021).
- <https://www.telgraf.net/haber/gaziantepin-adsiz-kahramanlarindan-yirik-fatma-haberi-90286.html> (Erişim Tarihi: 27.3.2021)
- <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/etkinlikler/kadin-sehitler-aniti-acildi> (Erişim Tarihi: 30.3.2021) (Anıta ait fotoğraflar için EK-3'e bkz.).
- <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/birimler/kultur-ve-turizm-daire-baskanligi> (Erişim Tarihi: 1.4.2021) (Şehit kadınların mezarlarının yer aldığı fotoğraf için EK-4'e bkz).
- <http://www.gagundemi.com/yazar-kurtulus-savasimizin-iki-ahraman-kadini-754.html> (Erişim Tarihi: 4.4.2021). (Kız Fatma'nın fotoğrafı için EK-5'e bkz).
- <https://www.ilhamipektas.com/tarihimizin-gizli-kahramanlarindan-meryem-atmaca/> (Erişim Tarihi: 6.4.2021). (Meryem Atmaca'nın fotoğrafı için EK-6'ya bkz).

EKLER

EK-1: Güneydoğu Anadolu'dan (muhtemelen Diyarbakır'dan) cephedeki askerlere mühimmat takviyesi yapan bir kadın.

EK-2a: Antep savunmasının en şiddetli anlarında askerlere su ile yiyecek taşıyan kadın ve kız çocukları.

EK-2b: Antep savunmasının en şiddetli anlarında askerlere su ile yiyecek taşıyan kadın ve kız çocukları.

EK-3a: Gaziantep'te şehit kadınlara atfen yapılmış anıt.

EK-3b: Gaziantep'te şehit kadınlara atfen yapılmış anıt.

EK-4: Gaziantep savunması sırasında şehit düşen kadınların mezarları.

EK-5: Kız Fatma'nın fotoğrafı (Emine Güllüoğlu arşivi).

EK-6: Urfalı Meryem Atmaca (Dr. İlhami Pektaş arşivi).

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ

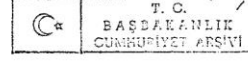
Kararlar Müdürlüğü

Karar sayısı

3

3286

Karar

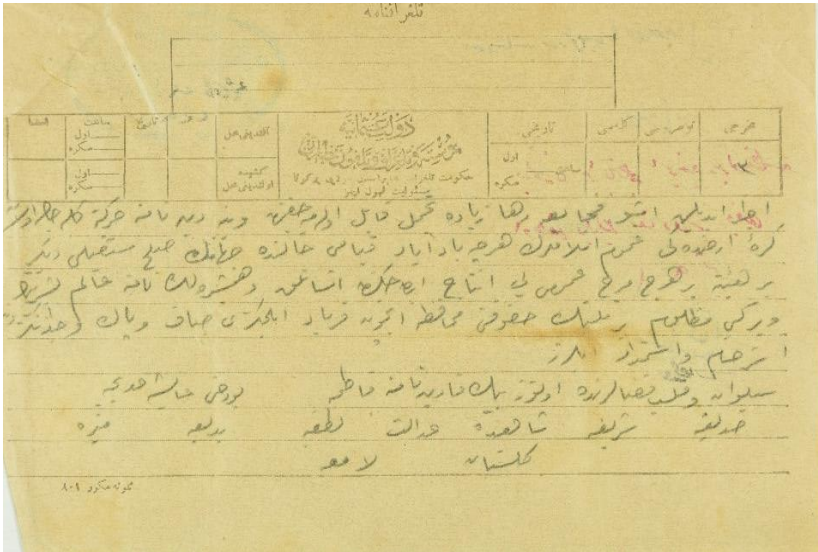
2360 sayılı kanun gereğince kıymetleri 6000 lirayı geçmemek üzere kendilerine parasız olarak gayrimenkul mal verilecek olanlardan Ali Rıza ve karısı Meryem Atmaca'ya, 11/11/1931 tarihli ve 11938 sayılı kararla yerleştirilmiş oluukları Ankara'nın Kalaba köyünde 716 sayılı kanuna dayanılarak borçlanma yoluyla verilmiş olan 4800 lira kıymetindeki ev bedeli 2360 sayılı kanunun 2 inci maddesine göre 6000 liradan indirilmiş ve geri kalan 1200 liralık istihkaklarına karşılık yerleştirilmiş oldukları Kalaba köyünde başka bina bulunmadığından kendilerine istekleri veçhile İstanbul'da bina verilmesi hakkındaki Mâlîye Bakanlığının 3/9/1945, 5/10/1945 tarihli ve 3324/1/15351,1671b sayılı yazıları Bakanlar Kurulunca 12/11/1945 tarihinde incelenerek, adı geçenlere geri kalan 1200 liralık istihkaklarına karşılık İstanbul'da bina verilmesi; 2360 sayılı kanunun 1 inci maddesine göre kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

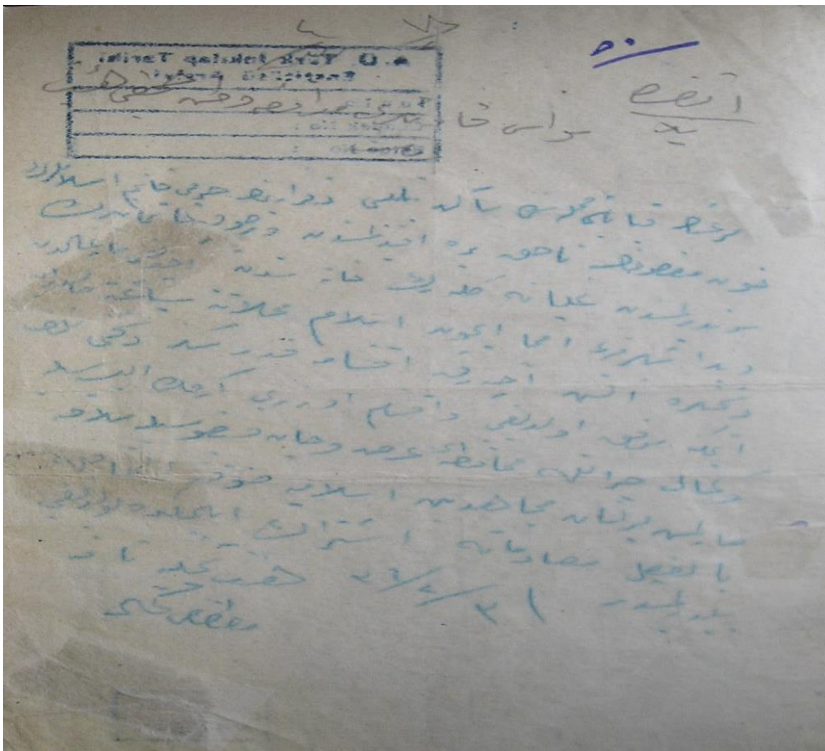
Başbakan: İ. İnönü
Adalet Bakanı: R. Tunalı
Millî Savunma Bakanı: A. P. Akın
İçişleri Bakanı: H. İnan
Dışişleri Bakanı: H. Dökem
Mâlîye Bakanı: İ. İnönü
Millî Eğitim Bakanı V.: H. İnan
Bayındırlık Bakanı: Y. İnan
Ekonomî Bakanı: H. İnan
Sa. ve S. X. Bakanı: D. S. Karatoprak
Gümrük ve Tekel Bakanı: İ. İnönü
Tarım Bakanı: R. Hatipoğlu
Ulaştırma Bakanı: A. F. Celal
Ticaret Bakanı: H. İnan
Çalışma Bakanı: H. İnan

030 18 0 02 105 65 19

EK-7: Meryem Atmaca ve eşi Ali Rıza Bey'e İstanbul'da konut tahsisi.

EK-8: Silvan ve Kulp'tan kadınların çektiği telgraf.

EK-9: Mustafa Kemal Atatürk'ün Bitlis Defterdarının eşi Hanım'ın yaptıklarına anlatan yazısı.

